

ԿՈՄԿՈՒՍԻ
«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ»
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹԻ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ
1989-ԻՆ

Փառանձեմ Փարյան

Կոմկուսի «Սովետական Հայաստան» պաշտոնաթերթի փոխակերպումները 1989-ին

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Խորհրդային Հայաստանում ութսունականների վերջում ստեղծվել էր մի կողմից՝ գորբաչովյան դեմոկրատիզացիայով ու հրապարակայնությամբ, մյուս կողմից՝ 1988 թվականից ծավալվող ազգային շարժմամբ պայմանավորված նոր քաղաքական իրավիճակ, որին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը պիտի ադապտացվեր: Անցումային այս շրջանում կոմունիստական կազմակերպությունների ուսումնասիրությունը կարող է օգնել ավելի լավ հասկանալ հետխորհրդային շրջանում կուսակցության զարգացման խորքային պատճառները: Հոգնվածը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության պաշտոնաթերթի՝ «Սովետական Հայաստանի» օրինակով դիտարկում է կուսակցական կազմակերպության կառուցվածքային և գաղափարական փոխակերպումների ձևերը: Հենվելով դաշտային աշխատանքի ընթացքում գրանցված բանավոր պատմությունների վրա, ինչպես նաև հաշվի առնելով պաշտոնաթերթի հիմնականում 1989 թ. հրապարակումներն ու կուսակցական արխիվի նյութերը՝ աշխատանքում քննարկվում են կուսակցաթերթի կադրային քաղաքականության, գործառույթների և գրաքննության քաղաքականության խնդիրները: Փոխվող իրականությանն ի պատասխան՝ կուսակցության ամենաակնառու արձագանքը կադրային նոր քաղաքականությամբ կուսակցության «վերակառուցումն» է: Նվազ վերահսկվող պայմաններում 1989 թ. վերջից հրավիրված թերթի նոր խմբագիրը փորձում է գտնել ձևեր՝ արդիական խնդիրները արտացոլելու համար: Կուսակցական «հորինված» իրականությունն ու իրական պահանջները, սակայն, միմյանց բացարձակ անհաղորդ էին, և ներքևից եկող անձնական նախաձեռնողականությունը սահմանափակվում էր կուսակցության անխախտ համակարգով:

Բանալի բառեր: Սովետական Հայաստան, Խորհրդային մամուլ, Վերակառուցում,

Կոմունիստական կուսակցություն, պաշտոնաթերթ, ադապտացիա, դեմոկրատիզացիա:

ՆԱԽԱԲԱՆ	4
ՀԵՐՈՍԻ ՀԱՅՏՆՎԵԼԸ ԹԵՐԹՈՒՄ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒՄԸ ԿՈՄԿՈՒՍԻՆ.....	8
ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ	10
1989. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ.....	14
ՆՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ՀԱՅՏՆՎԵԼԸ ԹԵՐԹՈՒՄ	15
ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ «ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ».....	17
ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՈՒՄ. ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՑՈԼՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ	20
ԱՄՓՈՓՈՒՄ	23
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	25

Նախաբան

1988-89 թվականները շրջադարձային էին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության համար. Սոցիալիստական համակարգի խորացող ճգնաժամի, երկրում հայտարարված դեմոկրատիզացիայի ու հրապարակայնության և 1988-ից սկսված ազգային շարժման¹ պայմաններում ձևավորվում էր նոր քաղաքական իրականություն, որին կուսակցությունը պետք է հարմարվեր: Անցումային շրջանում կոմունիստական կուսակցությունների ադապտացիայի տարբեր ձևերը տարբեր արդյունքներ տվեցին հետսոցիալիստական իրականությունում: Արևելյան Եվրոպայի որոշ երկրներում, օրինակ Հունգարիայում, կոմունիստական կուսակցությունը կարողանում է վերաձևակերպել իրեն նոր քաղաքական համակարգում և դառնալ քաղաքական դաշտի հիմնական խաղացողը:² Այլ երկրներում, ինչպես Ռուսաստանի Ֆեդերացիայում, Խորհրդային Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության իրավահաջորդ կուսակցությունը մոտ տասը տարի կարողանում է որոշ հաջողությամբ գործունեություն ծավալել՝ իրեն ձևակերպելով որպես ընդդիմադիր կուսակցություն, սակայն հետո՝ ավելի ավտորիտար ռեժիմի հաստատմանը գուցահեռ, դառնում է նոր իշխանություններին հարող ուժ և կորցնում իր քաղաքական ինքնուրույնությունը³: Հայաստանի նորանկախ Հանրապետությունում կոմունիստական կուսակցությունը այլ ընթացքում է հայտնվում. այն կարողանում է ապահովել իր ներկայությունը խորհրդարանում միայն առաջին երկու գումարումներին, այնուհետև

¹ 1988 թվականի փետրվարից Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում (ԼՂԻՄ) և Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունում (ՀԽՍՀ) սկսված հասարակական շարժում՝ Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության (ԱԽՍՀ) կազմից ԼՂԻՄ-ի դուրս բերման և Հայկական ԽՍՀ-ին միացման պահանջով:

² Ziblatt, Daniel, “The Adaptation of Ex-Communist Parties to Post-Communist East Central Europe: A Comparative Study of the East German and Hungarian Ex-Communist Parties. *Communist and Post-Communist Studies*” (1998): 119-137, doi: 10.1016/S0967-067X(98)00003-8.

³ Malfliet, Katlijn, “The Communist Party of the Russian Federation: not Communist per se.” *Revue d’études comparatives Est-Ouest*. (2011): 37-63, doi: 10.4074/S0338059911001033.

առհասարակ դուրս է մղվում քաղաքական դաշտից՝ պահպանելով միայն ֆորմալ գոյությունը: Այսինքն, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, անկախության սկզբին ունենալով կազմակերպվածության ամենամեծ փորձը, կադրային ու ֆինանսական կապիտալը, չի կարողանում ադապտացվել և ըստ էության կորցնում է իր դերակատարումը որպես քաղաքական ուժ: Այս առումով Վերակառուցման շրջանում կոմունիստական կուսակցության և առանձին կուսկազմակերպությունների ուսումնասիրությունը հետաքրքիր է, քանի որ թույլ է տալիս ավելի լավ հասկանալ հետագա զարգացումների խորքային պատճառները:

Սույն աշխատանքում դիտարկվում է Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության պաշտոնաթերթը՝ 1989 թվականի քաղաքական փոփոխությունների համատեքստում: Կուսակցական օրգանի քննարկումը մի կողմից հետաքրքիր է, որովհետև «Սովետական Հայաստանը», ինչպես ցանկացած այլ կուսակցական կազմակերպություն, իր հիերարխիկ կառուցվածքով և կառավարման մեխանիզմներով հանդիսանում էր կուսակցական համակարգի մանրակերտը: Մյուս կողմից, այն պաշտոնական դիսկուրսը ձևավորող ու առաքող հիմնական ուղիներից մեկն էր, ինչը թույլ է տալիս նաև դիտարկել տեքստային՝ թեմատիկ և բովանդակային փոփոխությունները: Դիտարկելով Կոմունիստական կուսակցության պաշտոնաթերթը՝ հոդվածում քննարկվում է Վերակառուցման շրջանում ստեղծված նոր պայմաններին կուսակցական կազմակերպության կառուցվածքային և գաղափարական ադապտացիայի ձևերը:

1989 թվականին կուսակցական կազմակերպության ադապտացիայի խնդիրը համատեքստում դիտարկելու համար ես սկսում եմ քննարկումը ավելի վաղ շրջանի՝ 1970-ականների դեպքերից: Աշխատանքը բաղկացած է երկու շրջանների վերաբերյալ առանձին

թեմատիկ մոդուլներից, ինչը թույլ է տալիս համեմատության մեջ դիտարկել Վերակառուցման վերջին տարիների փոփոխությունները: Ընտրված դրվագները երկու հերոսների օրինակով ներկայացնում են կուսակցական թերթի կադրային քաղաքականությունը և թերթի աշխատանքը՝ գրաքննությունն ու թերթի գործառույթները կուսակցության ներսում:

Աշխատանքը կատարվել է օրինակելի դեպքի (քեյս-սթադի) մոտեցմամբ՝ հետևելով բանավոր պատմության հարցազրույցի հերոսին (այսուհետ՝ N), որը «Սովետական Հայաստան» թերթում աշխատել է քսան տարի՝ թղթակցից դառնալով բաժնի վարիչ: Հետազոտության ընթացքում կատարվել է նաև պաշտոնաթերթի հրապարակումների վերլուծություն, ինչպես նաև օգտագործվել է Կոմունիստական կուսակցության գաղտնագերված արխիվը: Ընտրված մեթոդաբանությունը թույլ է տալիս անհատական փորձառությունը դիտարկել կուսակցական որոշումներին և թերթի աշխատանքին գուգահեռ՝ ավելի լավ պատկերացնելու համար այն սոցիալական միջավայրը, որում տեղի էին ունենում փոփոխությունները:

Բանավոր պատմության մեթոդը ունի իր առանձնահատկությունները, ինչը կարևոր է հաշվի առնել ինչպես վերլուծության, այնպես էլ բանավոր պատմության նյութի շուրջ կառուցված տեքստը կարդալու ժամանակ: Նախ կարևոր է մտապահել, որ պատմողն ամեն անգամ վերակառուցում է անցյալը ներկայում՝ օժտելով այն որոշակի սիմվոլիկ իմաստներով, որ համապատասխանում են այսօրվա քաղաքական ու գաղափարական օրակարգերին:⁴ Օրինակ, թեև հերոսը եղել էր կոմունիստական կուսակցության անդամ,

---

⁴ Kurkowska-budzan, Marta, “Experience and Narrative: Anti-communist Armed Underground in Poland, 1955-1957”, *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Europe*, ed. by Khanenko-Friesen N. and Grichenko G., (2015): 319-28.
<http://www.jstor.org/stable/10.3138/j.ctt18dzs3g.22> .

կուսակցությանը տրվող նրա գնահատականները ներկայանում են այսօրվա տեսանկյունից՝ աչքի առաջ ունենալով Սովետական Միության ու կուսակցության հետագա անկումը: Ավելին, հետխորհրդային Հայաստանում կուսակցությունը կարող էր մեկնաբանվել խիստ բացասական դիսկուրսում՝ ազգային շարժման հակադրությամբ: Հավանաբար այդ պատճառով պատմելու ընթացքում հերոսը փորձում էր արդարացնել կամ բացատրել իր կապը կոմունիստական կուսակցության հետ:

Մեկ այլ կարևոր հարց է, թե ում է պատմվում նյութը: Սոցիոլոգիական և մարդաբանական գրականությունում շատ քննարկված հարց է հետազոտողի «պատկանելիության»՝ ներսի կամ դրսի մարդ լինելու խնդիրը: Թեև ես և հերոսը միշտ ապրել էինք նույն քաղաքում, բայց մենք ծնվել ենք տարբեր պետություններում ու հասարակարգերում: Ծնված լինելով Խորհրդային միության փլուզումից երեք տարի հետո՝ ես, բնականաբար, չէի տեղավորվում «ներսի մարդու» կարգավիճակում: Ներսի մարդու դիրքում գտնվելիս հետազոտողը հաճախ հայտնվում է նաև որոշակի սոցիալական ու մշակութային գիտելիքի պաշար ունեցողի կարգավիճակում, և շատ բաներ կարող են չարադրվել կամ չխոսվել, քանի որ դրանք պատմողը համարում է ակնհայտորեն հասկանալի: Հավանաբար հաշվի առնելով իմ տարիքը ու ենթադրվող անփորձություն/անգիտությունը՝ հերոսը ոչ միայն կիսվում էր իր հիշողություններով, այլ նաև հարկ համարում ինձ «դասախոսել» ու բացատրել, օրինակ, ինչ է Խորհրդային միությունը կամ կոմունիզմը: Այս առումով անձանոթի/սովորողի կարգավիճակը կարող է ավելի շահավետ լինել⁵:

---

⁵ Keval C., Harshad, “Negotiating constructions of ‘insider’ / ‘outsider’ status and exploring the significance of dis/connections”. *ENQUIRE (Electronic Nottingham Quarterly for Ideas, Research and Evaluation)*, (2009):215-232.

Հերոսի հայտնվելը թերթում՝ անդամակցումը կոմկուսին

N-ը հայտնվում է թերթում 1970 թվականին, «Սովետական Հայաստան» թերթի այն ժամանակվա խմբագրի հետ պատահական հանդիպման շնորհիվ: Դեռևս գրաքննական համակարգի ստեղծման ամենավաղ շրջանից լայնորեն ընդունված պրակտիկա էր բեմադրվելիք պիեսների և պրեմիերաների վերաբերյալ ընթերցումների ու քննարկումների կազմակերպումը: Այդպիսի հերթական մի քննարկման ժամանակ ելույթ է ունենում «Սովետական Հայաստան» թերթի խմբագիր Լորիս Կրոյանը, իսկ նրանից հետո դաիլինից հրավիրվում է N-ը, որն ուսանող էր:

«Ես էդ մարդու (խմբագրի) զեկուցումը ջարդեցի, բառիս բուն իմաստով: Ինքը սովետական-կուսակցական գծով զեկուցում կարդաց ներկայացման մասին: Վատ պիես չէր, քաղաքացի-պետություն հարաբերության մասին, բայց ինքը մի ձև հարթեցրել, խուզել էր էդ ներկայացման սուր անկյունները: Քննարկումից հետո դրսում ծխում էինք, մոտեցավ ինձ, ասեց՝ լավ ելույթ էր, գիտես, չէ՞, իմ պաշտոնը, ես չեմ կարա տենց բաներ ասեմ: Մեկ էլ սա անսպասելի ինձ ասեց՝ կգա՞ս մեր մոտ աշխատելու: Ասի՝ ո՞նց. ես էդ ժամանակ դեռ համալսարանում, դիպլոմի վրա էի: Գնացի ու մնացի մամուլում»:

Իր պատմությունը N-ը սկսում է իրեն՝ Չարենցի⁶ մասին դիպլոմային գրողին, սուր անկյունները չհարթեցնողին, և խմբագրին հակադրելուց: Պատմության շարունակման

⁶ Եղիշե Չարենց, 1897-1937, հայ գրող և բանաստեղծ, ձերբակալվել է հակասովետական գործունեություն ծավալելու մեղադրանքով և մահացել բանտում:

հետ միասին խորանում է հակադրությունը՝ իր և թերթի հին աշխատակիցների, ինչպես ինքն է անվանում՝ «ծերակույտի», իր և կուսակցության միջև:

«Ու ես սկսեցի գրել: Գրում էի, սկզբից ինձ մեծ նյութեր չէին տալիս, որովհետև ես պարտիական, կոմունիստ չէի: Խմբագիրը կանչում էր ինձ, շատ հումորով մարդ էր, ասում էր՝ այ տղա ջան, այ գառ ջան, հասկացի, ստեղ լիֆտն էլ ա պարտիական: Ասում էր՝ Ցեհա-ում⁷ հավանում են քո գրածները, բայց զարմանում են, որ մինչև հիմա կոմունիստ չես»: Ինչպես հայտնի է, Խորհրդային Միությունում բոլոր պետական ու հասարակական կազմակերպությունները գտնվում էին կուսակցության վերահսկողության տակ և կառավարվում էին կուսակցական կադրերի կողմից, հետևաբար կարիերայի աճը նույնպես, որպես կանոն, կուսակցական անդամագրման ճանապարհով էր: Դա անխուսափելի էր հատկապես կուսակցական թերթում աշխատելիս. կուսակցական պաշտոնաթերթն իր կառուցվածքով ամբողջովին կցված էր կուսակցությանը, թերթի բաժնի վարիչները և խմբագիրը հանդիսանում էին կուսակցության բարձրագույն ղեկավար մարմնի՝ կենտրոնական կոմիտեի անդամ:

Խոսելով իր և խմբագրի՝ կուսակցությանն անդամագրվելու հերթական գրույցից, Ռ-ը պատմում է. «Ասում եմ՝ ո՛չ, ես չեմ ուզում էդ ապականված, չարագործ կուսակցությանը անդամագրվել⁸: Հորս, երեք քեռիներիս, պապուս՝ հորս հորը, տարել են անիմաստ սիբիրներ: Պապս վերադարձել է, չնայած խեղճ մարդը ջահել-ջահել մեռել ա, էնքան կտտանքներ ու տառապանքներ ա տեսել: Զեռիներիցս մեկն էլ, որ տարել էին, անհետ

---

⁷ Центральный комитет Коммунистической партии Советского Союза// Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտե: «Ցեկա»՝ կենտկոմ:

⁸ 1970-ականներին կուսակցության հասցեին այսպիսի կոշտ որակումներ, հատկապես գլխավոր խմբագրի հետ գրույցի ընթացքում, դժվար է պատկերացնել: Կարևոր է մտապահել, որ պատմողն անցյալի դեպքերին անդրադառնում է այսօրվա տեսանկյունից՝ վերակառուցելով իրողությունները նաև իր այսօրվա գնահատականներով:

կորավ, նենց էլ սիմպո տղեր էին...»: Մեր գրույցի ընթացքում N-ը մանրամասն պատմում է՝ ինչպես էր ինքը վերաբերվում կոմունիստական կուսակցությանը, իսկ կուսակցությանը անդամակցելու հատվածը կարճ ու չոր է՝ առաջ էին գնում «անտաղանդ», բայց կուսակցական մարդիկ: Բաժնի վարիչ դառնալուց մի քանի ամիս առաջ N-ը դառնում է կուսակցության անդամ:

Հետաքրքիր է նշել, որ թեև հերոսը աշխատում էր կոմունիստական կուսակցության հետ ամենաուղիղ կապն ունեցող թերթում, նա հստակորեն առանձնացնում, նույնիսկ հակադրում է իր լրագրողական գործունեությունը կուսակցականին, մասնավորապես հարցազրույցի ընթացքում մի քանի անգամ կուսակցական գաղափարաբանությանն առնչվող իր նյութերը «ստից, ձևական» անվանելով:

Վերահսկողությունը

Դեռևս 1927 թվականի կուսակցության 15-րդ համագումարին Ստալինի կողմից առաջ էր քաշվել «ինքնաքննադատության» դրույթը: Ի տարբերություն «հակաբոլշևիկյան/հակապետական» քննադատության, «բոլշևիկյան ինքնաքննադատության» նպատակը պետք է լիներ «կուսակցականության արմատակալումը և Սովետական իշխանության ամրապնդումը»⁹: Ըստ էության, այս սկզբունքով լեգիտիմացվում էր միայն կուսակցության ներսից եկող քննադատությունը: «Ինքնաքննադատության» մեջ հատկապես կարևորվում էր տպագիր մամուլի դերը, որը պետք է համակարգված քննադատության ենթարկեր կուսակցական կազմակերպություններին: Այսինքն,

⁹ Тюрин А. О. «Критика снизу» на предприятиях и организациях Нижневолжского региона во второй половине 1920-х – первой половине 1930-х гг.», *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «История России»*. – № 3., (2010): 55.

կենտրոնական թերթի գլխավոր գործառնություններից մեկը կուսակցական մարմինների վերահսկողությունն էր: Խորհրդային Միությունում հատակ էր ոչ միայն այն, թե ով կարող էր քննադատել, այլ նաև՝ թե ինչը կարող էր հանդիսանալ քննադատության առարկա: Քննադատությունը պետք է լիներ տեղային՝ ուղղված կոնկրետ անձին կամ տարածքային կազմակերպությանը՝ առանց համակարգային ընդհանրացումների: Ըստ էության, քննադատվողը ներկայացվում էր որպես համակարգից շեղում, այլ ոչ դրա արդյունք: Ինչպես նշում է Ն-ը, ընդհուպ մինչև ութսունականների կեսերը կուսակցական օրգաններին քննադատել կարող էին միայն կենտրոնական թերթերը՝ «Սովետական Հայաստանը», «Կոմունիստը», որոշ չափով՝ «Ավանգարդը»¹⁰ : Կուսակցության պաշտոնաթերթում հրապարակված քննադատությանը կազմակերպությունը պարտավոր էր պատասխանել, իսկ լուրջ խախտումների դեպքում թերթում բարձրացված հարցը կարող էր քննարկման դրվել բարձրագույն մարմիններում:

Հրապարակումների հետևանքների լրջության պատճառով քննադատվողները հաճախ պատասխան-մեղադրանքներով էին դիմում թերթին, ինչի պատճառով խմբագրակազմը պիտի զգոնություն ցուցաբերեր: «Հայտնի ժուռնալիստ կար, ինքն ինձ մի բան էր սովորացրել. եթե ինչ-որ նյութ ես գրում հիմնարկի մասին, ասենք տասը փաստ գիտես՝ հինգը գրի, հինգը պահի պահեստային, որ քո դեմ կլաուզա անի էդ հիմնարկը, ասես՝ հեհա, էս հինգ փաստը ես դեռ չեմ գրել»: Այսինքն ձևավորվել էին ներքին ինտրիգների ոչ ֆորմալ խաղի կանոններ, որոնց տիրապետելն անհրաժեշտ էր ոչ միայն թերթում գոյատևելու, այլև «մերժվածների», «թշնամիների» շարքում չհայտնվելու համար:

¹⁰ «Ավանգարդը» Հայաստանի Լենինյան կոմունիստական երիտասարդական միության կենտրոնական կոմիտեի պաշտոնաթերթն էր, իսկ «Կոմունիստը»՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի օրգանը: Իրենց նշանակությամբ այս երկու թերթերը երկրորդում էին «Սովետական Հայաստանին», որը համարվում էր կուսակցության «Մայր թերթ»:

Մյուս կողմից, թերթում տպագրվող նյութերը նույնպես խստորեն վերահսկվում էին. նախ, գրվելիք նյութերի թեմաները քննարկվում էին ընդհանուր ժողովի ժամանակ, և համաձայնեցվում բաժնի վարիչների ու խմբագրի հետ: Պատրաստի նյութերն այնուհետև անցնում էին հավանության մի քանի փուլով՝ հաստատվելով բաժնի վարիչի, խմբագրի տեղակալի, այնուհետև խմբագրի կողմից, իսկ տպագրության գնալուց առաջ մեկ անգամ ևս ամեն ինչ ստուգվում էր պատասխանատու քարտուղարի կողմից: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ այսպիսի գտնան մեխանիզմի պարագայում, դեպքերը երբեմն դուրս էին գալիս վերահսկողությունից: «Սովետական Հայաստանի» պատմության մեջ հիշարժան դեպքերից է 1969 թվականի հունվարին՝ Լենինի ծննդյան օրը լույս տեսած «Վլադիմիր Իլյիչ Լենին» բանաստեղծությունը: Բանն այն է, որ հեղինակը՝ Սլավիկ Չիլոյանը¹¹, որն ավելի հայտնի էր Չիլո մականվամբ, այլախոհի համբավ ուներ: Ինչպես հիշում է Ն-ը, քաղաքում տարածվում են լուրեր, որ օրատորիան ի սկզբանե նվիրված է եղել Հիսուս Քրիստոսին, բայց թերթում այն տպագրելու համար հեղինակը փոխարինել է Քրիստոս բառը Լենինով: Հարցն այնպիսի մեծ հնչեղություն է ստանում, որ Հայաստանի Կենտկոմի Բյուրոյում քննարկման է դրվում թերթի խմբագրակազմի՝ նյութի հանդեպ վերաբերմունքը և այն հրատարակելու պատճառները: Նիստի ժամանակ նյութը հաստատած բոլոր պատասխանատուները՝ բաժնի վարիչը, խմբագիրը, տեղակալը և պատասխանատու քարտուղարը, ասում են, որ քանի որ բանաստեղծությունը Լենինի մասին էր, ստորագրելուց առաջ չեն կարդացել¹²: Արդյունքում նիստի մեծամասնության քվեարկությամբ ամբողջ խմբագրակազմը հեռացվում է աշխատանքից:

---

¹¹ Սլավիկ Չիլոյան, 1940-1975, հայ բանաստեղծ, թարգմանիչ:

¹² Ավետյան Ն., «Չիլո», 168 ժամ, 27/11/2005:

<https://archive.168.am/articles/3133> :

Ինչպես գրում է Յուրչակը, ուշ սոցիալիզմին բնորոշ էր լեզվի սեմանտիկ մոդելից պրագմատիկին անցումը, որտեղ ձևը դառնում է ավելի կարևոր, քան իմաստը: Ի տարբերություն սեմանտիկ մոդելի, երբ տեքստն իր իմաստն ունի՝ անկախ արտաքին հանգամանքներից, պրագմատիկ մոդելում տեքստի իմաստը ո՛չ բառացի է, ո՛չ վերջնական ¹³ : Կուսակցության պաշտոնաթերթի համար կարևոր էր ֆորմալիզմի պահպանումը. գրաքննիչները ստուգում էին տեքստի «ճիշտ» ձևը: Սակայն Խորհրդային պաշտոնական դիսկուրսում բառացի նշանակությունն այնքան էր դատարկվել իմաստից, որ տեքստի նշանակությունը հաճախ բուն նյութից դուրս էր՝ համատեքստում և մեկնաբանության մեջ: Թեև խմբագրակազմի կողմից նյութը «չկարդալու» փաստարկը ընդամենն արդարացում էր, նրանք իսկապես կարող էին չկարդալ/ չտեսնել հանրային դիսկուրսում տեքստին տրվող այլ իմաստները: Այսպես, հեղինակի այլախոհության համբավի և «քաղաքային լեզենդի» պատճառով նույնիսկ իր ձևով, թեմատիկայով և լեքսիկայով ստանդարտներին համապատասխանող և Լենինին փառաբանող բանաստեղծությունը մեկնաբանվում է որպես հակասովետական պարոդիա:

N-ը պատմում է, որ Չիլոյի դեպքից հետո եկած նոր խմբագիրն ամեն ինչ խոշորացույցով էր նայում: «Մի անգամ նյութ էի գրել, ձևական նյութ էր՝ անխախտ ինտերնացիոնալիզմի մասին, «անխախտ» բառի վրա գիծ էր քաշել, գրել ամրակուռ: Մտա մտոր հարցնեմ՝ ով ա էս ապուշ բառը դրել, ասեց՝ ես, կարող ա մառաշկա¹⁴ ընկնի, թերթում դառնա «խախտ»: «Խախտ ինտերնացիոնալիզմ»: Չիլոյենց դեպքից հետո շատ վախեցած էր ինքը»:

---

¹³ Yurchak, Alexei, “Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More”, *Comparative Studies in Society and History*. (July 2003): 491-492, doi: 10.1017/S0010417503000239 .

¹⁴ Տպագրական բեկվածք:

Այսինքն, կուսակցաթերթը, լինելով կուսակցության ինքնավերահսկման մեխանիզմը և կուսակցական միջին ու ցածր օղակների գաղող գործիքը, գործելու որոշակի ինքնուրույնություն ուներ: Միաժամանակ, այդ ինքնուրույնությունը հստակ գծված սահմանների շրջանակում էր, և թերթն ինքը ենթարկվում էր խստագույն վերահսկողության:

1989. Պատմական ակնարկ

1989 թվականը բնորոշվում է Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներում հասարակական-քաղաքական ցնցումներով, որ ընթանում էին սոցիալիզմի խորացող ճգնաժամին զուգահեռ¹⁵: Հայաստանի համար, սակայն, այս առումով շրջադարձային էր 1988 թվականը, երբ Հանրապետությունը Խորհրդային Միության առաջին զանգվածային ընդդիմադիր շարժման թատերաբեմն էր դարձել: Երկրում հայտարարված դեմոկրատիզացիայի ու հրապարակայնության պայմաններում ձևավորված քաղաքացիական շարժման օրակարգում ի սկզբանե բնապահպանական խնդիրներն էին, բայց ամիսների ընթացքում այն վերաճում է ազգային շարժման՝ ի աջակցություն Ադրբեջանի կազմում գտնվող Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի (ԼՂԻՄ) հայկական բնակչության ազգային ինքնորոշման¹⁶: «Ղարաբաղյան շարժումն» սկսվում է Խորհրդային կենտրոնական իշխանություններին ուղղված զանգվածային ստորագրահավաքներով՝ ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միացնելու պահանջով, որոնք սակայն

¹⁵ Մարության Հ., «Ղարաբաղյան Շարժում կամ ի՞նչ էր տեղի ունենում Խորհրդային Հայաստանում 30 տարի առաջ», EVN Report, 25/02/2018:

<https://www.evnreport.com/%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D6%80%D5%A5%D5%B6/the-karabakh-movement-or-what-was-happening-in-soviet-armenia-30-years-ago9> :

¹⁶ Marutyan H., (Winter 2000) Iconography of Gharabagh Movement: An Index of the Transformation of Armenian Identity.// Armenian Forum. A Journal of Contemporary Affairs 2, no. 4, 39-55.

մերժվում են ԽՍՀՄ ղեկավարության կողմից: «Պետիցիաների շրջանին» հաջորդում է «ակտիվ անհնազանդության»՝ զանգվածային գործադուլների ու դասադուլների փուլը¹⁷: 1988 թվականի փետրվարին արդեն հանրահավաքների մասնակիցների թիվը հասնում էր հարյուր-հազարների, իսկ նույն թվականի մարտին ձևավորվում է «Ղարաբաղ» կոմիտեն՝ մեծ հեղինակություն վայելող կազմակերպություն, որը համակարգում էր շարժումը: Թեև շարժումը, հատկապես սկզբնական շրջանում, ընթանում էր Վերակառուցման դրոշի և հայտնի «Լենին, պարտիա, Գորբաչով» լոզունգի ներքո, ժամանակի ընթացքում այն ստանում է հստակ սոցիալական և քաղաքական դիրքորոշում՝ ընդգրկելով դեմոկրատական ազատությունների ապահովման, ինքնիշխանության ընդարձակման և, վերջիվերջո, անկախության պահանջները:

Այսպիսով, 1988 թվականը Խորհրդային Հայաստանի համար քաղաքական դաշտի և խոսույթների փոփոխությունների հիմնական շրջանն էր, որին ի պատասխան կուսակցական վերաձևակերպումները և ինստիտուցիոնալ լուծումները շարունակվում են իրականացվել 1989-ին:

Նոր խմբագրի հայտնվելը թերթում

Եթե ժողովրդավարությունում իշխանափոխությունը սովորաբար նշանակում է իշխող կուսակցության փոփոխություն, ապա սովետական իրականության մեջ իշխանափոխությունը նշանավորվում էր միակ կուսակցության կադրերի վերադասավորումներով ու փոփոխություններով. իշխանության եկած նոր

¹⁷ «Պետիցիաների և անհնազանդության շրջաններ» ձևակերպումը պատկանում է «Ղարաբաղյան կոմիտեի» համահիմնադիր Մանվել Սարգսյանին, Արարատյան Ա., «Շարժումը ծով էր», «Մեդիամաքս», 26/02/2013:

<https://www.mediamax.am/am/news/sharjum25/6963/> :

առաջնորդները չեզոքացնում էին իրենց քաղաքական հակառակորդներին: Թեև կադրային փոփոխությունների այս պրակտիկան հատուկ էր սովետական պատմության գրեթե ամբողջ ընթացքին, Գորբաչովի քարտուղարության տարիներին սկսված կադրային փոփոխություններն ընթանում էին նաև հայտարարված «կուսակցական ապարատի վերակազմավորման» քաղաքականության շրջանակներում: Վերջինիս նպատակն էր սկզբունքային կադրային քաղաքականության միջոցով «կուսակցական ապարատը համալրել քաղաքականապես հասուն և պատրաստված կոմունիստներով, որոնք ի գործ էին Վերակառուցման պայմաններում ապահովել նոր առաջադրանքների իրականացումը»:¹⁸

«Սովետական Հայաստանում» կադրային այս փոփոխությունները նշանավորվում են նոր խմբագրի նշանակմամբ. 1988 թվականի վերջին թերթի խմբագիր է նշանակվում Ծչորս Դավթյանը, որը մինչ այդ աշխատում էր Սիսիանի «Որոտան» թերթում: Ծչորսի նշանակումը դուրս էր ընդունված պրակտիկայից. պաշտոնաթերթում բարձր պաշտոններ զբաղեցնող անձինք սովորաբար երկար տարիներ աշխատում էին կուսակցական թերթերում: «Սովետական Հայաստան» թերթի նախկին խմբագիրներից Լորիս Կրոյանը, օրինակ, տասը տարի կուսակցական մեկ այլ՝ «Ավանգարդ» թերթում որպես խմբագիր աշխատելուց հետո էր միայն հրավիրվել «Մայր թերթ»: Մեր հերոսը ևս, քսան տարի աշխատելով թերթում, թղթակցից դարձել էր բաժնի վարիչ: Ծչորս Դավթյանը կուսակցական թերթերի նեղ շրջանակից դուրս էր, և այդպիսով նրա նշանակումն աննախադեպ էր: Չնայած սրան, գլխավոր խմբագրի փոփոխությունը միակ կադրային փոփոխությունն էր, որ տեղի ունեցավ թերթում: Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ

¹⁸ О реорганизации структуры аппарата партийных комитетов республики и вытекающих из нее задачах совершенствования партийного руководства// Заседания БЮРО ЦК КП Армении, 1989, հունվարի 14, Հայաստանի Ազգային Արխիվ, Հասարակական Քաղաքական Փաթթաթղթերի բաժին (ՀԱԱ ՀՔՓԲ), Փոնդ՝ 1, Ցուցակ՝ 83, Գործ՝ 6:

նոր խմբագրի լիազորությունները նույնպես շարունակում էին մնալ նույնը՝ սահմանափակված հիերարխիկ բյուրոկրատիայով: Օրինակ, որևէ բաժնի վարիչի աշխատանքից հեռացնելու համար խմբագիրը պետք է ստանար երկրի առաջին դեմքի՝ կուսակցության առաջին քարտուղարի համաձայնությունը:

Իրականության «արտացոլումը»

Վերակառուցման շրջանում հայտարարված հրապարակայնությանը՝ *գլասնոստին* գուցահեռ՝ իրենց կառուցվածքն ու քաղաքականությունն էին վերանայում կուսակցության գաղափարախոսության համար պատասխանատու բաժինները: Այսպես, 1989-ին վերակազմավորվում է Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեին կից Գաղափարախոսական բաժինը՝ նախկինում գործող Պրոպագանդայի, Գիտության և ուսումնական հաստատությունների և Կուլտուրայի բաժինների հիման վրա: Գաղափարախոսական բաժինն, ըստ էության, իր մեջ ներառում էր հանրային լսարանի համար «տեքստ արտադրող» բոլոր ինստիտուտները՝ կուսակցական մամուլը, համալսարաններն ու հետազոտական ինստիտուտները, մշակութային հիմնարկները:

Վերակազմավորված բաժինը վերաճեց և կերպում էր նաև իր աշխատանքի մեխանիզմները: Ինչպես նշվում է հանձնաժողովի նիստերից մեկի ժամանակ, «հրապարակայնության, դեմոկրատիայի, պլյուրալիզմի (բազմակարծության — հեղ.) պայմաններում գաղափարախոսական աշխատանքը պետք է հենվի հենց հասարակության մեջ տեղի ունեցող իրական պրոցեսների վրա, առավել լրիվ հաշվի առնի հասարակական կարծիքը: ...Փոխվել են մարդկանց հրահանգելու, եկել են մարդկանց համոզելու ժամանակները: Կարևոր է աշխատանք կատարել մարդկանց հետ, համոզել նրանց, հաստատել

կուսակցության դիրքերը»:¹⁹ Ավելին, 1989 թվականի սկզբում Գաղափարախոսական հանձնաժողովը քննարկում էր «Հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման կենտրոն» բացելու առաջարկությունը, որը պիտի լիներ կուսակցությանը վերլուծական նյութեր ու գործնական հանձնարարականներ տրամադրող գիտա-կոորդինացիոն օրգան²⁰:

Այս քաղաքականությամբ Գաղափարախոսական բաժինը, փաստորեն, ընդունում էր, որ կուսակցությունը լիարժեքորեն չի տիրապետում հասարակության մեջ ընթացող գործընթացներին: Ավելի քիչ վերահսկվող, բաց համակարգում իրենց աշխատանքը վերաձևակերպելու համար կուսակցական մարմինները պետք է հենվեին «իրականության» վրա: Սա կարևոր է հասկանալու համար, թե ինչպես պիտի փոխվեր նաև կուսակցության՝ լրագրություն ապահովող օրգանի աշխատանքը:

Մեդիադաշտի համեմատաբար ազատականացմանը և այլընտրանքային մեդիայի՝ ինքնահրատի տարածմանը զուգահեռ, պաշտոնական մեդիան կորցնում էր իր մենաշնորհը, և «իրականությունն արտացոլելու» պահանջ էր առաջ գալիս՝ նոր իրավիճակում գործելու համար: Այս համատեքստում հետաքրքիր է դիտարկել թերթի պրակտիկաներից մեկը:

Հրապարակայնության շրջանում Խորհրդային Միության կենտրոնական տպագիր մամուլում ձևավորված պրակտիկաներից էր ընթերցողների նամակների հրատարակումը: Ընդ որում, սրանք ոչ թե հատուկենտ դեպքեր էին, այլ թերթերում զգալի ծավալ

¹⁹ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի գաղափարախոսական հանձնաժողովի նիստ, փետրվարի 29, 1989, «Սովետական Հայաստան»:

²⁰ О создании центра по изучению общественного мнения при ЦК КП Армении// Заседания идеологической комиссии ЦК КП Армении, февраль 1989, ՀԱՍ ՀՔՔԲ Ֆ.1, Ց.83, Գ.83:

գրադեցնող հատվածներ՝ առանձին ակնարկներով կամ թեմատիկ շարքերով:²¹

«Սովետական Հայաստանում» ևս լայնորեն կիրառվում էր այս պրակտիկան: 1989 թվականին հրապարակված շարքերից են, օրինակ, «Հանրապետության աշխատավորները իրենց երախտագիտությունն են հայտնում կուսակցությանը՝ բախտորոշ որոշումների համար», «Արձագանքների հեռախոսը» և այլն: Կուսակցական մամուլը քաղաքացիների համար հասանելի դարձնելը ոչ միայն ավելի դինամիկ էր դարձնում թերթի գործունեությունը, այլ նաև ստեղծում «տեքստի կոլեկտիվ ստեղծման» և երկկողմանի հաղորդակցության տպավորություն:

Մեծ կարևորություն տալով քաղաքացիների անունից գրվող տեքստերին՝ «Սովետական Հայաստանի» խմբագրակազմը ինքն էր գրում ընթերցողների փոխարեն: Ինչպես պատմում է Ռ-ը՝ «Որ ինչ-որ կարևոր բան էր տեղի ունենում կուսակցությունում, ընթերցողները պիտի «արձագանքեին»: Խմբագրությունից զանգում էին պարտիական տարբեր մարդկանց, հարցնում էին՝ ուզու՞մ եք ձեր անունից էս թեմայով բան գրենք: Ու ես, խմբագրությունում նստած, առանց էդ մարդու հետ զրուցելու, նամակ էի գրում իր անունից, իրանք էլ մի յոթ-տաս ռուբլի փող էին ստանում»:

Այսինքն, նույնիսկ հրապակայնության շրջանում և «իրականությունը արտացոլելու» պաշտոնական պահանջի ներքո, կենտրոնական թերթը չէր կորցրել մեկ այլ՝ «իրականության ստեղծման» գործառույթը: Սա հատկապես անհրաժեշտ էր հասարակության համար զգայուն թեմաների դիսկուրսն ուղղորդելու և ընթերցողներին կարծիքային «մոդելներ», օրինակներ տալու համար:

---

²¹ Боярских Е.Г [и др.]; под ред. Рожанского, М. Я. *Письма об истории и для истории: 1988-1990 годы*, Иркутск, 2014, с. 8.

Ազգային շարժում. իրականության արտացոլման սահմանները

1989 թվականին պաշտոնաթերթը «իրականության արտացոլման» համար այլ խոչընդոտներ ևս ուներ: Թեև ԼՂԻՄ-ի՝ Հայաստանի կազմի մեջ մտնելու առաջարկը մերժվում է, բռնության ալիք է բարձրանում հայ և ադրբեջանցի բնակչության միջև: Ազգամիջյան բախումները մի բան էին, ինչին ո՛չ Կուսակցությունը, ո՛չ կուսակցական թերթը պատրաստ չէին:

Ծավալվող ազգային խնդրին կուսակցության միակ հակակշիռ-գործիքը ինտերնացիոնալիզմն էր: Ինչպես պատմում է Ն-ը, «Ութսունութին, որ Սումգայիթը եղավ, Ցեհա²²-ից հանձնարարել էին, որ պիտի ինտերնացիոնալիզմի ոգին պահենք: Խմբագիրը մեզ՝ բաժնի վարիչներին հավաքեց, ասեց, որ պետք է գրենք հայ-ադրբեջանական եղբայրության, ինտերնացիոնալիզմի մասին: Սա սկսեց կոնկրետ հանձնարականներ տալ, մեկ էլ ինձ հասավ, ասեց՝ դու կգրես Ջաբարիի թատրոնի²³ մասին: Ասեց պիտի գրես, որ իբր մենք եղբայրներ ենք, սենց բաներ: Ասի՝ չեմ գրի: Ասի՝ դու էդ ինֆորմացիան չունե՞ս, Ցեհա-ից ես գալիս: Սաղ շշմած ինձ են նայում, դեռ ոչ մեկ չգիտեր, որ Սումգայիթում գենոցիդ ա եղել²⁴»:

Սումգայիթի դեպքի մասին թերթում գրում են զգուշությամբ՝ կատարվածը մեկնաբանելով որպես խուլիգանություն և գերծ մնալով խնդիրը քաղաքական դաշտ բերելուց: Բայց Ն-ը,

²² Центральный комитет Коммунистической партии Советского Союза// Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտե, Կենտկոմ «Ցեկա»

²³ Ջ. Ջաբարիի անվան ադրբեջանական պետական շրջիկ թատրոն Երևանում:

²⁴ 1988 թվականի փետրվարի 27-ից 29-ը Խորհրդային Ադրբեջանի Սումգայիթ քաղաքի հայ բնակչության նկատմամբ թիրախավորած զինված հարձակում, ինչի արդյունքում զոհվել է առնվազն 27, վիրավորվել մոտ 200 մարդ:

ինչպես խմբագրակազմի գրեթե բոլոր անդամները, հրաժարվում է գրել իրադարձություններից շեղող թեմաների՝ ինտերնացիոնալիզմի ու երկու ժողովուրդների եղբայրության մասին: Սրա արդյունքում, «Սովետական Հայաստանում» ինտերնացիոնալիզմին վերաբերվող նյութերը գրեթե ամբողջապես պաշտոնական հայտարարություններ են՝ առանց լրագրողական ռեպորտաժների: Թերթի այս քաղաքականությունը քննադատվում է հանրապետական Կենտրոնական կոմիտեի կողմից: Քարտուղարության նիստերից մեկի ժամանակ, օրինակ, նշվում է, որ կուսակցական մամուլում, այդ թվում՝ «Սովետական Հայաստանում», գոհացուցիչ չէ Լեոնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում կառավարման հատուկ ձև մտցնելու մասին որոշման, ազգամիջյան հարաբերությունների կարգավորման, ինտերնացիոնալիզմի և հայրենասիրության դաստիարակության լուսաբանումը²⁵:

Թերթը, իսկապես, հնարավորինս զգուշորեն էր մոտենում հարցին: Կարելի է ասել, որ 1989 թվականի հունվար, փետրվար և մարտ ամիսների համարներում ԼՂԻՄ-ի հարցում քաղաքականությանը վերաբերվող հարցերը կա՛մ հանդիսանում են ռուսական պարբերականների՝ «Իզվեստիայում», «Պռավդայում» հրապարակված նյութերի արտատպումները, կա՛մ Կենտկոմի առաջին քարտուղարի մեկնաբանությունները: Հատկանշական է, որ առաջին քարտուղարի ներկայությունը կարծես «լեզվիտիմացում» էր որոշակի թեմաների անդրադարձը: Այսպես օրինակ, 1989 թվականի մարտի մեկին «Սովետական Հայաստանում» լուսաբանվում է Հայաստանի կոմկուսի առաջին քարտուղար Սուրեն Հարությունյանի՝ մտավորականության հետ հանդիպումը, որի ընթացքում գրողներից ոմանք հարց են բարձրացում Սումգայիթի զոհերի հիշատակի

---

²⁵ О ходе освещения кампании по выборам народных депутатов СССР средствами массовой информации республики// Заседания Секретариата ЦК КП Армении, մարտի 13, 1989, ՀԱԱ ՀՔՓԲ, ֆ. 1, Ց.՝ 83, Գ.՝ 72:

արարողության կազմակերպման, հունվարին կալանավորված քաղաքական ակտիվիստների վերաբերյալ ²⁶ : Այս թեմաները, որ հավանական գրաքննության պատճառով նախկինում չէին լուսաբանվել թերթում, այժմ բարձրաձայնվում են: Նույն հանդիպման ընթացքում «Սովետական Հայաստանի» նոր խմբագիր Շչորս Դավթյանը, դիմելով առաջին քարտուղարին, ասում է. «Վերջին ժամանակներս զգուշությունը ծայրահեղության է հասնում: Այժմ յուրաքանչյուր թերթում, որտեղ կա «Ղարաբաղ» բառը, հոդվածը հանում են: Օրինակ, հեղինակներից մեկը հոդվածում գրել էր. «Երբ ես լսում եմ Սումգայիթի մասին, սահմոկում եմ»: Հեղինակն իր անձնական վերաբերմունքն է արտահայտել տեղի ունեցածի նկատմամբ, բայց սա էլ ինչ-որ մեկին ավելորդ էր թվացել: ... Հասկանալի է, որ հարկավոր է հնարավորին լայնորեն լուսաբանել ազգամիջյան հարցերը, բայց պետք է հնարավորություն տալ գրել նաև Ղարաբաղի մասին, քանի որ ժողովուրդն այն, ինչ լսում է, ընկալում է հիվանդագին: Հարկավոր է անհիմն ենթադրություններին հակադրել ճշմարտությունը, ամեն օր պարզաբանել, ինֆորմացիա տալ, դրա համար Ստեփանակերտում պետք է մեր սեփական թղթակիցը լինի»: Փաստացիորեն, Շչորս Դավթյանը բարձրաձայնում է այն սահմանափակումների մասին, որ դրվում են թերթի առաջ, և ոչ միայն քննադատում է մամուլի գրաքննությունն իր բանավոր խոսքում, այլև իր ելույթը կարողանում է տպագրել թերթում: Սա աննախադեպ էր և խոսում է այն մասին, որ թերթի նոր խմբագիրը փորձում էր գտնել ձևեր՝ բացելու կուսակցական թերթի համար փակ դիսկուրսները:

Բացի «առաջին քարտուղարի միջոցով թեմաների լեգիտիմացումից», մեկ այլ մեխանիզմ, որ լայնորեն օգտագործում է նոր խմբագիրը, սոցիալական, մշակութային, տնտեսական

---

²⁶ Փետրվարի քսաներեքին հանդիպում տեղի ունեցավ Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմում, Առաջին քարտուղար Ս. Հարությունյանը հանդիպեց մտավորականությանը // «Սովետական Հայաստան», 01.03.1989:

թեմաների միջոցով Լեոնային Ղարաբաղի հարցի քննարկումն էր: Ուշագրավ է, օրինակ, 1989թ. մարտին հրատարակված եռաշարքը՝ «Հայտնություն. Մաքառում»²⁷ / Լույս²⁸ / Հույս²⁹» վերնագրերով: Թեև հեղինակը չի տալիս որևէ քաղաքական մեկնաբանություն, այլ լուսաբանում է ԼՂԻՄ-ում առկա սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, նյութի քաղաքական ենթատեքստը ակնհայտ էր անգամ վերնագրերում:

Ամփոփում

«Սովետական Հայաստանի» երկու շրջանների քննարկումը մենք սկսեցինք կադրային քաղաքականությունից: Հոդվածի երկու հերոսները հայտնվում են «Սովետական Հայաստան» թերթում քսան տարվա տարբերությամբ, շատ տարբեր պայմաններում: Եթե առաջին հերոսին ընտրում ու հրավիրում են դեռ ուսանող ժամանակ, «դարձնում իրենց կադրը»՝ կուսակցականացնում, սովորեցնում աշխատել կուսակցական թերթում՝ կուսակցության ֆորմալ և ոչ ֆորմալ խաղի կանոններին համաձայն, ապա 1989 թվականի շեմին նոր խմբագիրը հրավիրվում է՝ հակառակ նախկինում ընդունված կադրային քաղաքականության և, ըստ էության՝ ավելի լայն իրավունքներով: Կուսակցական թերթի նեղ շրջանակից դուրս գտնվող մարդու ընտրությունը կոչված էր ապահովելու կուսակցության «վերակառուցման» քաղաքականությանը, որը պիտի լիներ ավելի բաց, նվազ վերահսկելի:

²⁷ Մարտունի, Հակոբ, «Հայտնություն. Մաքառում» // *Սովետական Հայաստան*, 17.03.1989:

²⁸ Մարտունի, Հակոբ, , «Հայտնություն. Լույս» // *Սովետական Հայաստան*, 18.03.1989:

²⁹ Մարտունի, Հակոբ, , «Հայտնություն. Լույս» // *Սովետական Հայաստան*, 19.03.1989:

Երկու շրջաններում կարելի է տեսնել գրաքննության քաղաքականության փոփոխությունը: Եթե 1969 թ. «Զիլոյի» դեպքում ոչ մի բառով իր հակասովետականությունը չմատնող տեքստը կարող էր մեկնաբանվել իբրև «հակասովետական», ապա Վերակառուցման շրջանում կուսակցաթերթը ավելի ճկուն լինելու հնարավորություն ուներ: 1989-ին թերթը փորձում էր դուրս գալ լեզվի պրագմատիկ մոդելի լճացումից, որտեղ բառացի տեքստը ձևական և իմաստագուրկ էր: Ավելին, նոր խմբագիրը թույլատրված ձևաչափերում գտնում է արդիական խնդիրներին անդրադառնալու սեմանտիկ ու սիմվոլիկ միջոցներ, ինչպես, օրինակ, ենթատեքստը կամ կուսակցական վերնախավի ներկայությունն օգտագործելն էր՝ ոչ ցանկալի թեմաներին առնչվող ուղերձները հաղորդելու համար:

Սակայն պաշտոնաթերթի համար 1989 թվականը ամենալավ բնորոշող հատկանիշը հակասականությունն էր. մի կողմից, կուսակցության ղեկավարության և ժամանակի պահանջով թերթը պիտի «արտացոլեր իրականությունը», մյուս կողմից՝ այդ իրականությունը չէր տեղավորվում կուսակցական գաղափարախոսության մեջ: Ընթերցողների անունից նամակների «կեղծումը» լավագույնս նկարագրում է կուսակցական թերթի բախումը իրականությանը և կուսակցական ինքնամփոփվածությունը:

Լինելով կուսակցության վերին և միջին օղակների, կուսակցության և հասարակության միջև կապող օղակ՝ կուսակցաթերթը պիտի բալանսավորեր իր քաղաքականությունը և ապահովեր երկկողմանի ուղերձները, բայց հենց այդ պատճառով էլ այն աղապտացիայի թույլ պոտենցիալ ուներ, քանի որ «հորինված» իրականությունն ու իրական պահանջները միմյանց բացարձակ անհաղորդ էին: Համակարգային փոփոխությունները թերթում

սահմանափակվում են միայն անձնային մակարդակով, մինչդեռ ներքևից եկող անձնական նախաձեռնողականությունը սահմանափակվում էր կուսակցության անխախտ համակարգով, որն ըստ էության անհնարին էր վերափոխել միակուսակցական կառավարման պայմաններում, իսկ այլ կառավարում ո՛չ կուսակցությունը, ո՛չ էլ թերթը դեռ չէին պատկերացնում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Ավետյան Ն., «Զիլո», 168 ժամ, 27/11/2005:
<https://archive.168.am/articles/3133>

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի բյուրոյի բաժնի նիստերի արձանագրություններ: Ֆոնդ՝ 1, Ցուցակ՝ 83, Գործ՝ 6: Հայաստանի ազգային արխիվ, Հասարակական-քաղաքական փաստաթղթերի բաժին:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի գաղափարախոսական հանձնաժողովի նիստերի արձանագրություններ: Ֆոնդ՝ 1, Ցուցակ՝ 83, Գործ՝ 83: Հայաստանի ազգային արխիվ, Հասարակական-քաղաքական փաստաթղթերի բաժին:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի քարտուղարության նիստերի արձանագրություններ, Ֆոնդ՝ 1, Ցուցակ՝ 83, Գործ՝ 72: Հայաստանի ազգային արխիվ, Հասարակական-քաղաքական փաստաթղթերի բաժին:

Մարտունի, Հ., «Հայտնություն. Մաքառում», *Սովետական Հայաստան*, 17.03.1989:

Մարտունի, Հ., «Հայտնություն. Լույս», *Սովետական Հայաստան*, 18.03.1989:

Մարտունի, Հ., «Հայտնություն. Լույս», *Սովետական Հայաստան*, 19.03.1989:

Մարության Հ., «Ղարաբաղյան Շարժում կամ ի՞նչ էր տեղի ունենում Խորհրդային Հայաստանում 30 տարի առաջ», *EVN Report*, 25/02/2018:
<https://www.evnreport.com/%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D6%80%D5%A5%D5%B6/the-karabakh-movement-or-what-was-happening-in-soviet-armenia-30-years-ago9> :

Keval C. H., “Negotiating constructions of ‘insider’ / ‘outsider’ status and exploring the significance of dis/connections”. *ENQUIRE (Electronic Nottingham Quarterly for Ideas, Research and Evaluation)*, (2009): 215-232.

Kurkowska-budzan, M., “Experience and Narrative: Anti-communist Armed Underground in Poland, 1955-1957”, *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Europe*, ed. by Khanenko-Friesen N. and Grichenko G. (2015): 319-28.
<http://www.jstor.org/stable/10.3138/j.ctt18dzs3g.22> .

Malfliet, K., “The Communist Party of the Russian Federation: not Communist per se.” *Revue d’études comparatives Est-Ouest*. (2011): 37-63, doi: 10.4074/S0338059911001033.

Marutyan, H, Iconography of Gharabagh Movement: An Index of the Transformation of Armenian Identity// *Armenian Forum. A Journal of Contemporary Affairs* 2, (2003) no. 4, 39-55.

Yurchak, A., “Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More”, *Comparative Studies in Society and History*. (July 2003): 480-510, doi: 10.1017/S0010417503000239.

Ziblatt, D., “The Adaptation of Ex-Communist Parties to Post-Communist East Central Europe: A Comparative Study of the East German and Hungarian Ex-Communist Parties. Communist and Post-Communist Studies” (1998): 119-137, doi: 10.1016/S0967-067X(98)00003-8.

Боярских Е.Г [и др.] ; под ред. Рожанского, М. Я. *Письма об истории и для истории: 1988-1990 годы*, Иркутск 2014, С. 209.

Тюрин, А. О., «Критика снизу» на предприятиях и организациях Нижневолжского региона во второй половине 1920-х – первой половине 1930-х гг.», *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «История России»*.– № 3., (2010): С. 1-55.